

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Francis Fukuyama

De oorsprong van onze politiek. Van de prehistorie tot de Verlichting

Contact | 2011 | 572 pp. | € 69,95 | ISBN 9789025432218

Menselijke waardigheid als bron van politiek conflict

door *Bart Fleuren*

De auteur studeerde wijsbegeerte en rechtsgeleerdheid in Utrecht, Cambridge en Leiden en is werkzaam als advocaat bij De Brauw Blackstone Westbroek.

De Amerikaanse filosoof Francis Fukuyama verwierf wereldwijde bekendheid met zijn artikel 'The End of History?' in *The National Interest* van 1989. Daarin betoogde hij dat de democratische rechtsstaat naar het model van de Amerikaanse verlichting (*liberal democracy*) het eindstation van de politieke geschiedenis zou zijn.

De liberale democratie is volgens Fukuyama niet alleen feitelijk het succesvolste politieke stelsel, maar *moet* ook het eindpunt van de politieke geschiedenis zijn. De achterliggende gedachte is dat burgers in een liberale democratie geen reden hebben tot revolutie. In een liberale democratie hebben burgers immers gelijke rechten en een gelijke stem in de politieke besluitvorming, zodat conflicten binnen het bestaande systeem kunnen worden opgelost zonder dat een toevlucht tot

buitenpolitieke drukmiddelen hoeft te worden genomen. Ook wordt de strijd tussen verschillende fracties binnen de samenleving volgens Fukuyama door de liberale democratie gepacificeerd, omdat de Grondwet voorkomt dat burgers elkaar met behulp van de staatsmacht onderdrukken. Als het project van de liberale democratie in een samenleving wordt verwezenlijkt, verliezen burgers hun interesse in de politiek en kunnen zij zich conform de liberale staatsidee richten op hun privéleven. Het einde van de geschiedenis is daarom apolitiek en nogal 'boring'.

Deze these van Fukuyama vond veel weerklank toen kort na zijn publicatie de Berlijnse Muur en de Sovjet-Unie vielen. De jaren negentig leken dan ook veel op de historische eindstaat die Fukuyama in zijn artikel voor ogen had. Aan het einde van de vorige eeuw werkte de westerling hard, keek hij veel televisie, consumeerde hij veel en ging hij vaak met vakantie, maar bemoeide zich weinig met politiek. Het liberale project, dat erop was gericht om de menselijke autonomie te vergroten ten overstaan van de natuur, de staat en de mede-

mens, werd voortgezet. Politici hielden zich voornamelijk, zo niet uitsluitend, bezig met sociaaleconomische vraagstukken. De *clash of civilizations* waarvoor Fukuyama's leermeester Huntington in 1992 waarschuwde, was in geen mijlen te bekennen.

* * *

Toch bevatte Fukuyama's theorie een belangrijke nuancering. Fukuyama waarschuwde in zijn essay 'The End of History?' (1989) en in zijn boek *The End of History and the Last Man* (1992) dat het niet uitgesloten was dat de laatste mens nieuwe bronnen zou aanboren om de eindtoestand van de geschiedenis te doorbreken. Deze bronnen waren volgens Fukuyama nationalisme en religie.

Ook deze voorspelling bleek te kloppen. De aanslagen op 11 september 2001 en de reactie van de Verenigde Staten daarop brachten een golf van polarisatie in de wereld teweeg. Het opvallende daaraan was dat deze polarisatie niet alleen in de internationale arena, maar ook in de binnenlandse politiek tot tweespalt leidde. Met name in West-Europa vond in het afgelopen decennium een opleving plaats van nationalistische en religieuze gevoelens. Hoewel het er aanvankelijk op leek dat deze opleving van korte duur was, hebben de nieuwe nationalistische gevoelens intussen een institutionele thuisbasis gekregen.

De sociaalliberale partijen hadden echter geen adequaat antwoord op deze opleving van religieuze en nationalistische gevoelens. Dit houdt ermee verband dat dergelijke gevoelens door veel liberalen als taboe en ouderwets worden ervaren. Het heersende paradigma in de sociaalliberale politiek is om maatschappelijke problemen op een uitsluitend sociaaleconomische manier te benaderen. De hedendaagse politiek beziet de mens dan ook in de eerste

plaats, in navolging van de sociale en economische wetenschappen, als een *homo economicus* die erop uit is om zijn begeertes – waaronder in de eerste plaats zijn begeerte naar welvaart – te verwezenlijken. Politieke partijen verschillen weliswaar van mening over de rol van de staat bij verwezenlijking van deze begeertes, maar richten zich in hun politieke programma's eerst en vooral op economische vraagstukken.

* * *

Het beeld van de mens als *homo economicus* volstaat echter niet om de religieuze en nationalistische opleving sinds 9/11 te verklaren. Deze opleving is immers niet zonder meer het gevolg van sociaaleconomische condities, maar heeft een eigen dynamiek. De sociaaleconomische visie op de mens is dan ook niet geschikt om tot een oplossing op de nationalistische en religieuze spanningen van onze eigen tijd te komen. Fukuyama's theorie over politieke vooruitgang en het achterliggende mensbeeld biedt deze visie echter wel. Volgens Fukuyama is politiek conflict niet in de eerste plaats een gevolg van het streven naar welvaart, maar van het streven van verschillende groepen naar de erkenning van hun superioriteit. Fukuy-

.....
Politiek conflict is niet in de eerste plaats een gevolg van het streven naar welvaart, maar van het streven van verschillende groepen naar erkenning

ama wijst erop dat politieke strijd vaak om meer gaat dan om slechts de controle over economische middelen: 'Bij veel menselijke politiek draait het om de strijd om erkenning. (...) Arabische stammen konden hun

B
 O
 E
 K
 E
 N

geschillen bijleggen en een groot deel van Noord-Afrika en het Midden-Oosten veroveren omdat ze erkenning zochten voor hun godsdienst, de islam, ongeveer zoals Europese krijgslieden de Nieuwe Wereld veroverden onder het vaandel van het christendom' (pp. 501-502). Fukuyama betoogt daarom dat het belangrijk is weerstand te bieden aan de moderne tendens om de menselijke drijfveren te reduceren tot louter economische motieven: 'Geweld is in de menselijke geschiedenis dikwijls gepleegd door mensen die geen materiële rijkdom maar erkenning nastreefden. Conflicten gaan lang door nadat ze economisch niet meer zinvol zijn. Hoewel erkenning soms verband houdt met materiële rijkdom, gaat zij daar soms ook ten koste van, en het is een nutteloze oversimplificatie om haar te beschouwen als een of andere "publieke voorziening"' (p. 502). In het contemporaine denken heeft het streven naar erkenning echter geen afzonderlijke betekenis, zodat een belangrijk deel van de menselijke (politieke) drijfveren daarin onderbelicht blijft.

Volgens Fukuyama en diens filosofische inspirator Hegel streeft de mens niet slechts naar de verwezenlijking van zijn begeertes, maar eerst en vooral naar erkenning (*Anerkennung*). De menselijke ziel bestaat volgens Fukuyama en Hegel – die zich daarbij plaatsen in de traditie van Plato en Aristoteles – niet alleen uit een redelijk deel en een begerend deel, maar ook uit een geestelijk deel (*epithymia*). Het geestelijke deel van de mens streeft van nature naar waardigheid, eer, roem en aanzien (*thymos*), ofwel naar erkenning als superieur door zijn medemens. Hegel stelt dat politieke systemen ontstaan als gevolg van deze basisdrift. Omdat elke mens streeft naar erkenning als superieur door zijn medemens, ontstaat er (burger)

twist. Deze twist eindigt ofwel in de dood van de verliezer, ofwel in zijn onderwerping aan de winnaar. De verliezer die zich aan zijn winnaar onderwerpt behoudt daarmee weliswaar zijn leven, maar verliest zijn waardigheid. Gedurende zijn leven zal hij voor de winnaar als slaaf werken, maar zal hij op een goed moment zijn kans schoon zien om zich van deze vernederende situatie te ontdoen. Als de slaaf zijn meester in dat geval niet doodt, maar onderwerpt, begint de cyclus opnieuw.

In Hegels optiek is dit het basisschema waarlangs de geschiedenis voortschrijdt. Een politiek systeem dat onderdrukking kent, zal uiteindelijk omvergeworpen worden door de onderdrukten. Zo bezien is de menselijke geschiedenis volgens Hegel een gewelddadige wedloop van *regime changes*. De liberale democratie wordt door Fukuyama gezien als het eindstation van de geschiedenis, omdat zij deze cyclus een halt toeroept. Door aan eenieder gelijke erkenning te geven zorgt de liberale democratie ervoor dat mensen niet langer de noodzaak voelen om het politieke systeem als zodanig omver te werpen. De belangrijkste functie van de liberale democratie is dat zij burgers en groepen voorziet in hun basisbehoefte aan erkenning. Voor de drift tot erkenning als superieur (*megalothymia*) is in de liberale democratie volgens Fukuyama daarom geen ruimte. De politieke cultuur van de liberale democratie kanaliseert deze drift naar apolitieke terreinen, zoals het bedrijfsleven, de wetenschap, sport en kunst.

* * *

De ontwikkelingen in Nederland na 9/11 laten zien dat het streven naar waardigheid van verschillende groepen nog niet uit het politieke domein is verdwenen. In Nederland is door honderdvijftig jaar politieke de strijd om erkenning van verschillende

religieuze en levensbeschouwelijke groepen gepacificeerd; een project dat in de jaren negentig leek te zijn volbracht. Sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw zijn er in Nederland echter nieuwe groepen aangekomen, die vooralsnog niet als gelijk zijn erkend. De opkomst van nationalistische en antireligieuze bewegingen in Nederland duidt erop dat de Nederlandse bevolking niet bereid is om nieuwe groepen zonder meer als gelijk te erkennen.

Daarnaast zijn er in het Nederlandse politieke domein ook sporen van het streven van groepen naar erkenning als superieur (*megalothymia*). Onder sociaalliberale media en politici neemt de tolerantie voor religie in toenemende mate af. Religieuze instellingen en hun vertegenwoordigers worden door politici en media steeds minder met respect behandeld. Ook trachten politici de rechten van gelovigen, zoals bij het verbod op ritueel slachten, zonder zwaarwichtige rechtvaardiging te beperken. Ook aan de zijde van de nieuwe groepen is sprake van religieuze superioriteitsgevoelens, die zich soms rechtstreeks tegen de liberale democratie richten. De pacificatie van de verschillende bevolkingsgroepen is dus voor de Nederlandse politiek een blijvende en nobele taak.

Fukuyama's theorie over de ontwikkeling

van politieke systemen is een verrijking voor het huidige politieke discours. Hoewel Fukuyama ongelijk had met zijn stelling dat de liberale democratie het eindpunt van de geschiedenis was, biedt zijn politieke filosofie een perspectief dat kan dienen om de recente ontwikkelingen een plaats te geven. De mens streeft volgens Fukuyama niet slechts naar welvaart, maar ook naar (sociale) erkenning. Zoals de recente ontwikkelingen hebben laten zien gaat politiek ook niet – zoals we tot aan de jaren negentig dachten – uitsluitend over (sociaal)economische vraagstukken, maar ook over cultuur, religie en identiteit. De christendemocratie zou juist op deze thema's een onderscheidende visie moeten ontwikkelen. Vanuit christendemocratisch perspectief bezien is de menselijke waardigheid

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

*In de christendemocratie
is menselijke waardigheid
niet slechts een psychologisch
streven, maar tevens een
moreel ijkpunt*

.....
.....

bovendien niet slechts een psychologisch streven, maar tevens een moreel ijkpunt dat ook in nieuwe tijden een leidraad kan zijn.

